

Szerb családi legenda a nagyszentmiklósi kincs megtalálásáról

A történeti valóság és a folklórvalóság adatai általában nem szokták fedni egymást. A folklórvalóság adatai a népköltészet példáiiban is tanulmányozhatók: a szerencsés nemzeteknél fennmaradt verses epika szövegei őrizhettek meg olyan adatokat, melyeknek alapján a kutatók következtetéseket szoktak levonni a történeti valóság vonatkozásában is. Ahol nem maradt fenn verses epika (például a magyar népköltészetben), ott a prózaepika, tehát a népi elbeszélések alapján próbáltak a kutatók következtetéseket levonni a nemzeti múlt eseményeivel kapcsolatban. Voltak korszakok, elsősorban a nemzeti romantikák, amikor a hiteles népi emlékezet relevanciájára esküdtek a kutatók, s mindazt, amit a történeti vonatkozású népköltészeti alkotásokból ki lehetett olvasni, tényként fogadták el, aminek az lett a következménye, hogy ami egy 19. századi lejegyzésű hőskölteményben szerepel, azt történeti valóságként fogták föl. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a hősköltészet és a (történeti) népi elbeszélések valósága és a történeti valóság messze esik egymástól, s a valóságban inkább a hősi múlttal kapcsolatos romantikus elképzelések táptalaján mozognak, s kevésbé a történeti valóság tényeit közvetítik a 19. század, vagy a mai olvasó számára. Ez még akkor is így van, ha ezáltal néhány illúzióval válik szegényebbé a nemzeti nagylétról alkotott elképzelések sora.

Több kutató is foglalkozott már az emberi emlékezethatár kérdésével, azt nyomozandó, hogy meddig ér el a népköltészet emlékezete, vagyis hogy a „paraszti emlékezet” meddig volt képes a népi elbeszélésekben visszafelé követni a történelem eseményeit. Ezek a kutatások félreérthetetlenül azt bizonyítják, hogy a népköltészet történeti emlékezete igen rövid. Egyik bizonyítéka ennek egy kiterjedt kutatás, amely a magyar forradalom és szabadságharc századik évfordulója kapcsán (1948–49-ben) azt célozta, hogy

megörökítsék mindazt, ami a nagy események és személyiségek kapcsán a „nép” emlékezetében fennmaradt. A nagy várakozással megszervezett országos népköltészeti gyűjtés vérszegény eredményeket hozott: alig sikerült bármit is feljegyezni, ami lényeges volt. A számtalan alkalommal ígérgetett nagy „1848-as népköltési gyűjtemény” sohasem készült el, csupán néhány rész tanulmány és egy népszerűsítő válogatás, amely töredékes szövegeket és jobb-gyengébb negyvennyolcas népdalváltozatokat hozott felszínre. Bele kell tehát nyugodnunk abba, hogy az emberi emlékezet határ illúziórombolóan rövid, mint Györffy György egyik tanulmányából tudjuk, nem hosszabb hetven-nyolcvan esztendőnél. Nem véletlen tehát az, hogy a megfaggatott adatközlői emlékezet a régi dolgokról általában úgy nyilatkozik, hogy az a még a „török időkben” lehetett, még akkor is, ha a történelem vallomása szerint a kérdéses problematika az azt megelőző időben, vagy éppen utána lehetett valószínű. Adatközlői emlékezetre hagyatkozni tehát nem lehet, a szájhagyomány ugyanis, írott források hiányában, fölöttébb laza. A népköltészet történeti vallomása megbízhatatlan, s ez természetéből következik, de nem jelenti semmiképpen értékeinek alábecsülését. A hősepika nem lehet a történelem forrása, aminthogy a népi elbeszélések (történeti mondák) sem azok. A népköltészetnek egészen más minőségei azok, amelyek miatt ismernünk és becsülnünk kell.

A fenti gondolatok megfogalmazására azért volt szükség, mert az alábbiakban egy olyan történet, egészen pontosan családi legenda ismertetését kívánjuk az olvasó elé tárni, amelynek köze van a magyar régészettudomány egyik szenzációs leletéhez, a nagyszentmiklósi fejedelmi aranykincshez. A mai romániai Bánátban, Nagyszentmiklóson került elő ugyanis 1799 nyarán egy népvándorlási aranykincs, melynek eredete az eltelt kétszáz esztendő során tudományos polémiák tárgyát képezi – hovatartozást tekintve. Annak ellenére, hogy az aranyedények némelyikén rovásírásos vagy görög betűs feliratok olvashatóak, még ott sem tart a tudomány, hogy ezeket el tudja olvasni, vagyis a nyelvet, amelyen íródtak, meg tudja fejteni. Nem csoda tehát, hogy a kutatás ma is faggatja a leletet, közelebb próbálva jutni az ábrázolások eredetéhez vagy magának a kincsnek valószínű hovatartozásához. Az alábbiaknak az is ad némi aktualitást, hogy pár évvel ezelőtt jelent meg a kérdés egyik mai legjelesebb kutatójának könyve a kérdésről, továbbá a Bécsben őrzött lelet 2002-ben kiállításra került a Magyar Nemzeti Múzeumban, ahol a maga valóságában láthatták a látogatók, 1884 után másodízben. Ebből az alkalomból pompás „katalógus” jelent meg, amely tulajdonképpen komoly tanulmánygyűjtemény. Bálint Csanád előbb említett könyvével együtt tehát az érdeklődő olvasó elmélyedhet a kérdésben. Előtte ugyanis az érdeklődők általában László Gyula és a fotós Rácz István könyvét szokták használni és hivatkozni.

A szerb családi legenda, melyet az alábbiakban bemutatunk, természetesen nem oldja meg a kincssel kapcsolatos alapvető tudományos kérdéseket, érdekes adalékot jelent azonban az előkerülés körülményeivel kapcsolatban, jelzi továbbá a kincssel kapcsolatos hagyomány folklorizálódásának útját, ami a jelek szerint kétszáz esztendő óta tart.

A belgrádi Politika napilapban jelent meg 2004. október 16-án Bogdan Ibrajter utazó hírlapíró-riporter egyik cikke, melyben bemutatja a mokrini (magyarul: Homokrév, a mai szerbiai Bánátban, a román határ közelében, nem messze Nagyszentmiklóstól) Aleksa Dukanov helyi tanárembert. A riport először 1995-ben jelent meg a lapban, s újraközlésére azért került sor, mert a szerzőnek ugyanabban az évben (2004) válogatott riportkötete jelent meg, melyben e szöveg is szerepelt. A tanárember tevékenysége nem érdekes e dolgozat szempontjából, bár mint figura érdekes lehet az olvasók számára. A cikkben azonban van egy részlet, melyen megakadt a szemem. Ennek pontos magyar fordítása a következő:

„Aleksa ősököregánya, Szófia (Sofija) 1799-ben Nákó Kristóf földesúr szőlőjében dolgozott Nagyszentmiklóson, Fölső-Bánátban. (A szövegben a nevek: Kristofor Nako és Veliki Simikluš.) Egy fal alatt kapálva Szófia rábukkant a legszörnyűbb hun, Attila, Isten Ostora elásott kincsére! A föld hosszú évekig rejtette a kondérokát, tálakat, edényeket, melyek hétkilónyi színaranyból voltak. A szakemberek úgy ítélték meg, hogy a kincs a hunoké lehetett. A mintegy húsz aranyedényt ma Bécsben őrzik, a Schönbrunnban, a tizenhetes szobában. Az előkerült aranytárgyak az irodalomban Attila-kincsként vagy Nagyszentmiklói kincsként ismertek... A régi mokriniak arról meséltek, hogy a Dukanovok akkortájt aranyedényekkel jártak vízért. Amikor a hatóság ezt megtudta, elvette tőlük a kincset. A Dina nevű nagybácsi Bécsbe ment, hogy a kincset visszaszerezze, de mindhiába – mondja Aleksa.”

Eddig a legenda. Mivel a kincs előkerülésének körülményeit a kutatás feltárta, érdemes egy pillantást vetni a történeti valóság és az elbeszélésben lévő folklórvalóság adataira. Hogy az előkerülés adatai és szereplői kétszáz év alatt átalakultak, az nem meglepő a változatokban élő folklór (adott esetben népi elbeszélés) általános jellemzőinek fényében.

Először is: a nevek. Az előkerülés körülményeit áttekintő dolgozatokból tudjuk, hogy a hatóság utánajárt a dolognak, amikor a kincs előkerüléséről tudomást szerzett. Az első vizsgálatok adatai szerint a megtaláló Neza Vuin szerb parasztgazda volt. Ez a név valóban szerb viselőre utal, ha a nevet a németes írásmódból áttesszük szerbbe: a Neca Vujin név napjainkban is elképzelhető. A dolog érdekességéhez tartozik, hogy a gazda neve azóta néhány helyen Nera Vuinra, Negru Vuinra, sőt Petru Vuinra is alakult, ami szintén a változatképződés folklorisztikus jelenségeire utal. Ezekben a nevekben nyil-

ván a román szerzők (akik a kérdést érintették) hatása mutatkozik meg. E nevek némelyikét időnként a mai sajtó is visszhangozza. Legutóbb a kincs pesti kiállítása kapcsán.

A legendában emlegetett Szófia nevű üküknagyanyáról nem szólnak a híradások, emlegetnek ellenben egy Ikonija nevű matrónát, aki nyilván az említett Neca Vujin felesége lehetett. Minden bizonnyal minden lében kanál, nyüzsgő perszóna lehetett, aki a kincs előkerülése során is ott volt, s később a megtalálás tényét saját érdemének állította be. Ezzel sikerült az előkerülés faktográfiáját is megbolygatnia, olyannyira, hogy némely forrásokban Nera Vuin parasztasszonyt emlegetnek. A Nagyszentmiklósról kiszálló egyik vizsgálóbiztos ugyanis beszélt Ikonijával, aki – mint mondtam – a megtalálás tényét magának tulajdonította. Sőt a későbbiekben Bécsbe is felutazott, s ott valamiféle jutalmat, részesedést próbált kicigánykodni, megtalálóként, a kincsből. Ebből is arra lehet következtetni, hogy a Vujin családban Ikonija viselhette a kalapot, ha már nem akadt férfiember, aki a család érdekeit Bécsben képviselte volna.

Bécsi ügybuzgósága azonban nem járt eredménnyel Ikonijának, mivel, mint a kincs előkerülés utáni utóéletéből tudjuk, eszükbe sem jutott a hatóságot értesíteni, hanem az edényeket cincár kereskedőknek adták el, akiktől a hatóság végül is elkobozta, s az érte fizetett pénzt Vujinéknak vagyonaiból kárpótolta.

Hogy is viszonyul tehát egymáshoz a történelmi valóság faktográfiája és a folklórvalóság adattára, mely az idézett legendában lecsapódott? Úgy tűnik, az adatok ismeretében ez elég jól megrajzolható. A tutyimutyinak bizonyuló férfi családtagok helyett Ikonija Vujin vette kezébe a dolgokat, ő irányította a kincs pénzzétételének akcióját, sőt a kiszálló vizsgálóbiztosnak azt is elárulta, hogy az edényfűlekről az aranylemezt is lefejtették, s beolvasztatták ékszerkészítés céljából. Mint láttuk, Bécsben is megfordult jutalmat kicsikarandó, ez azonban nem járt sikerrel.

A kincs előkerülésének körülményei, valamint a rámenős matróna egyéni akciói nem maradhattak ismeretlenek a környéken, az lenne tehát a meglepő, ha mindez nem folklorizálódott volna. De mint láttuk, folklorizálódott. A kincs előkerülésének folklórváltozatairól a kései monográfus, Bálint Csanád is említést tesz, szöveget, sajnos, nem ad. Egy román helytörténész, aki a nagyszentmiklósi szenzációról is beszámol, azt írja, hogy [Peru Vuin] „Felesége az edényeket, megtakarításuk után, nem is sejtve, hogy azok aranyból vannak, a pitvar falára akasztotta, amint szokásos volt falra aggatni edényeket az ottani románok és szerbek körében.”

Mindez a maga módján lecsapódott a Bogdan Ibrajter által elmondott családi hagyományban is. Hogy a Dukanov család valóban rokonságban volt-e a Vujinokkal, nem tudjuk, mindenesetre a kincs és a matróna viselt

dolgainak híre családi legendaként csapódott le náluk. Az már természetes, hogy az eredetileg (történeti valóság) Ikonija Vujin nevű asszonzszereplő a folklórvalóságban Szófiára változott a két évszázad során, a valódi megtaláló férfiszereplőkről nincs is említés. Az sem meglepő, hogy a falra aggatott aranyedények (folklór)hagyománya a mai szövegben, vízholdó edényként jelenik meg. Hogy a falu földesura valóban Nákó Kristóf volt (Kristofor Nako), azt Nagyszentmiklós helytörténetéből tudjuk.

A folklorizálódás folyamatát az is bizonyítja, hogy a kincsből lévő aranyedények száma a valóságban más, mint a családi legendában. Az sem meglepő, hogy a kincs őrzésének helye, ami a legendában igen pontos hitelesítő adatnak szánt módon van megfogalmazva, ugyancsak folklór: Schönbrunn, tizenhetes szoba. A valóságban a bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzik a kincs teljes anyagát, szobaszámot nem ismerek. A legendában említett Dina nevű nagybácsiról, aki Bécsbe ment a kincs visszaszerzésének érdekében, a valós faktográfia nem tud. Ez is folklór.

Bármennyire tűnjék is jelentéktelennek, az ismertett mokriai családi legenda a nagyszentmiklói kincs előkerüléséről voltaképpen nem jelentéktelen. A folklorizálódás népköltészeti relevanciájához szolgáltat jó adatokat, s abban a helyzetben vagyunk, hogy a valós faktográfiát ütköztetni tudjuk a folklórvalóság adataival, ami a folklorista számára nem minden alkalommal adott. Nagy kár, hogy a kincs köré rakódott magyar, román és szerb legendákat nem ismerhetjük a maga teljességében, így nem áll módunkban rekonstruálni a folklorizálódás útját. Az itt ismertett szerb családi legenda, mint egyik valószínűleg közbülső szövegvariáns, ezért tekinthető fontosnak folklorista szemmel. A régész számára azonban valószínűleg elhanyagolható, mint olyan jelenség, amely a nép fantáziájának terméke, s nem járul hozzá a méltán híres kincs alapvető problematikájának megismeréséhez.

A legendában említett Dina nevű nagybácsi, aki a hagyomány szerint megjárta Bécsbe is a kincset visszaszerezendő, sikertelenül, mint említettem, a valós faktográfia szerint nem létezett. Mint láttuk, Ikonija Vujin (a szerb legendában Szófia) volt az, aki kétszer is Bécsben járt – ugyancsak sikertelenül –, hogy valamiféle jutalmat eszközöljön ki. Úgy tűnik, a szerb legendában valamiféle olyan törekvés fogalmazódik meg, ami a család egyik férfitagja számára jelent elégtételt, mintegy a férfierényt emelve ki a megtalálás véletlenszerűségével szemben. Ez a motívum tehát a férfierő, vagyis a férfiszerep rehabilitálását fogalmazza meg.

Irodalom: László Gyula–Rácz István: A nagyszentmiklói kincs. Budapest, 1977; Az avarok aranya. A nagyszentmiklói kincs. Budapest, 2002. (Kiállítási katalógus, több szerző tanulmányával.) Bálint Csanád: A nagyszentmiklói kincs. Régészeti tanulmányok. Budapest, 2004; Erdélyi István–Pataki László: A nagyszentmiklói „Attila kincs” leletkörülményei. In:

MFME 1968, Szeged, 1968; Györffy György: A magyar őskronika és az emberi emlékezethatár. In: „Hol vagy István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai. Budapest, 2006; Neru Vuin szerencséje. Hazalátogat az avarok aranya: Kiállítják a nagyszentmiklósi kincset. Magyar Nemzet, 2002. március 23. 36.; Kutatás az Aranykincs utcában. Radiókarbon-mérések pontosítják a nagyszentmiklósi lelet elrejtésének idejét. Magyar Nemzet, 2006. január 28. 44.; Bogdan Ibrajter: Šagalovi letači. Aleksine godine. Politika (Beograd), 2004. október 16.; Bogdan Ibrajter: Štuka na ringšpilju. Beograd, 2004.

